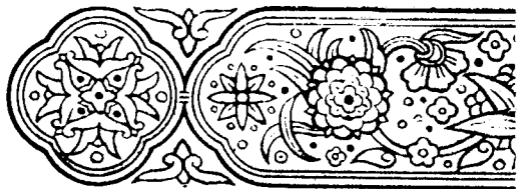

525 йил

ҒАФУР ҒУЛОМ
НОМИДАГИ
БАДИИЙ
АДАБИЕТ
НАШРИЕТИ
ТОШКЕНТ 1968

Алишер

НАВОИ

ҳикматлар

Тўпловчи ва сўзбоши муаллифи
СОЛИҲ МУТАЛЛИБОВ

Навой Алишер

Ҳикматлар. Тўпловчи ва сўзбоши муаллифи
С. Муталлибов. Т., Ғафур Ғулом номидаги
бадний адабиёт нашриёти, 1968.

88 бет. Тиражи 10 000.

Навои А. «Афоризмы».

Индекс 7—4—3

БИР НЕЧА СЎЗ

Улуғ мутафаккир Алишер Навоий XV асрда яшаб ижод этди. У даврда феодал тузум жамият ҳаётига таҳлика солган эди. Саройда фиқу фужур авж олган, мамлакатда жабру зулм ҳукмрон, инсон ҳуқуқи поймол қилинган эди. Бу ҳол инсонпарвар Навоийни қаттиқ изтиробга солди. Навоийнинг ўз сўзи билан айтганда, халққа етган жабру зулм учун у қаттиқроқ алам тортар эди:

Тиғи бедоди агар кўнглумни ноқор айлади.
Элга ургон тиғи беҳад кўнглума қор айлади.

Юз жафо қилса менга бир қатла фарёд
айламан
Элга қилса бир жафо юз қатла фарёд
айларам.

Шунинг учун ҳам донишманд устод ўз асарларида бу камчиликларни фош қилишга, бу бузуқликларнинг бош омиллари — шоҳ ва амалдорларга қарши курашишга, одамларга тўғри

Йўлни кўрсатиш масалаларига катта эътибор берди, буни ўзининг бурчи деб ҳисоблади ва барча асарларида ана шу гоёни нагари сурди.

Навой шохлар хатти-ҳаракатини тасвирлар экан, шундай хулоса чиқарди:

Зулм анинг кўнглига марғуб, фисқ анинг кўнглига маҳбуб. На мамлакат хароблиги кўнглини тинчсизлантиради-ю, на халқ аламлири ташвишга солади...

Навой шох фаолиятига яқин ясади:

Зулмунг эрур кундузу фисқинг кеча
Зулм ила фисқинг неча бўлғой неча!

Шохнинг иши иккита: кундузлари зулму кечалари фисқдан иборат, холос.

Навой шох ишларига халқ баҳосини ифодалаб берди:

Не ишким шаҳ топиб андин Навой,
Вале юз қатла ор этгай гадойи.

Навой шох идорасининг бузуқликларини фош қилди:

Агар нафъдин бўлса маҳзан йироқ,
Анинг лаълидин хора кўп яхшироқ.

Халққа фойдаси тегмайдиган дурру жавоҳирлар хазинасидан қора тош яхши. (Бу ерда

хазина шоҳнинг хос мулки ҳисобланиши, ундан халқ эҳтиёжига фойдаланмоқ истаган Навоийга ҳужум қилингани эслатилган.)

Навоий қози ва муфтилар ишларини кузатиб шундай баҳо берди:

Ноҳақ учун ёзиб узун можаро,
Ўз юзидек сафҳани айлаб қаро.

Навоий шайхлар кирдикорларини синчиклаб ўрганди ва қуйидагича ҳукм чиқарди:

Бу эл эрур барча ёмондин ёмон,
Кимки йўқ андин ёмон андин ёмон.

Навоий порахўр сарой котибларини қарғади:

Раиятга қилса қаламзан ситам,
Қаламзанни илгини қилсун қалам.

Навоий халққа жабр қилувчи барча қора гуруҳ олимларга ажал тилади:

Неча бу ниш бу мазлумларга санчилгай,
Умид улки бошлари ажал тоши била ёнчилгай.

Бу хил ўткир танқидлари учун Навоий катта қаршилик ва қийинчиликларга дуч келар, минг-минг аламларга дучор бўлар эди:

Гар Навойга стар минг саъб ҳол андин
дурур,
Ким хабарсиэларни ҳолидин хабардор
айлагай.

Лекин унга етган қаршилик ва аламлар уни бу ҳаққоний ишдан тўхтата олмади. Аксинча, у ўз ишини, танқидларни яна ҳам кучайтирди. Чунки бу ишларни қилиш Навой назарида вожиб, яъни қилиниши зарур бурч эди, чекиниш — кечириб бўлмайдиган хато эди. Бу мақсадни Навой қуйидагича ифода қилган: «Аларни бу ҳолатдин огоҳ қилмоқ вожиб кўриндиким, ҳар тоифа хислатларидин воқиф ва ҳар тоифа аҳволидин хабардор бўлғайлар...»

Мана шунинг учун ҳам Навой асарларида сарой бузуқликларини фош қилувчи сатрлар ўзига хос ўрин олди, улар жабрланган меҳнаткаш омма орасида қимматбаҳо ҳикматлар сифатида оғизларда дoston бўлди.

* * *

Навой кишилардаги ахлоқий нуқсонлар ва кишиларнинг бир-бирларига бўлган муносабатларидаги камчиликларни йўқотишга катта эътибор берди.

Навой базарида ҳақиқий инсон одамлар қайғусидан азобланади, ёқавайронларни кўрганда, кўксини чок қилади:

Бўлуб андуҳ ғамидин кўнгли ғамнок,
Ёқа чокин кўруб кўксин қилиб чок.

Навой одамларга меҳрибон бўлиш, яхшилик қилишга ундади:

Неким элнинг салоҳидур ани қил!
Менинг будур салоҳим эмди сен бил!

Менинг маслаҳатим шуки, ҳар доим одамларга яхшилик қил, фойда етказиш мақсади билангина яша.

Навой қарашида, одамларга етган аламларни ўзига сингдириш билангина киши ҳаётда яхши натижаларга эришиши мумкин эди:

Эл ғуссасин сингдурмагин мақсуд эт,
Бу шева била оқибатнинг маҳмуд эт!

Навой халқ ғамига бепарво қаровчиларни одам ҳисоблама, деб таълим берди:

Одами эрсанг демагил одамий,
Оники йўқ халқ ғамидин ғами.

Навой одамларни дўстликка, меҳрибонликка даъват этди:

Даврон элининг жисмида ҳам бўлғил,
Ҳам жонлариға мояи даврон бўлғил.

Кўнгли киши хушлуғидин хуш керак,
Нохуш агар бўлса мушавваш керак.
Нафинг агар халққа бешак дурур,
Балки бу нафъ ўзунга кўпрак дурур.

Навойй, инсон қадру қимматини белгилловчи
ва муваффақиятлар гарави — меҳнат деб, таъ-
лим берди:

Меҳнат ародур кушод топмоқ билгил!
Ранж ичрадурур мурод топмоқ билгил!

Меҳнат аро ҳар кимки таҳаммул йўқ анга.
Тарвижга мутлақо тахайюл йўқ анга.

(Меҳнатга бўйин ёр бермайдиган кимсалар
ўз ишларида муваффақият қозонишни хаёлга
ҳам келтирмасинлар).

Ки ҳар ранждин сўнг етар роҳати,
Таабсиз муяссар эмас ишрати.
Нахлга деҳқон чу берур парвариш,
Бўлуру анга мева у гул бермак иш.

Навойй илм ҳамма масалаларни ҳал қилувчи
восита деб таълим берди:

Улум ичра менга то бўлди мадҳал,
Топилмас мушкили мен қилмаган ҳал.

Шунинг учун у илм олишга ундади:

Йигитликда йиғ илмнинг маҳзани,
Қариллик чоғи харж қилғил ани.

Навойй илм олишга интилишнинг фойдаси
унга амал қилишда, деб кўрсатди:

Илм Навойй сенга мақсуд бил,
Эмди ки илм ўлди амал айлагил!

Айниқса, Навойй ҳикмат илмини ўрганишга
юқори баҳо берди, ким у давр эътиқоди
учун бу нидо, катта жасорат ва инқилоб эди:

Агар ҳикматга бўлса илтифотинг,
Ки бўлсун Нух умрича ҳаётинг.

Навойй очкўзлик, дунёпарастликни қора-
лади:

Биров ким бўлур бир оёқ ош учун қул,
Юзига керакдур қозоннинг қароси.

Кўп олтун кумуш сори қўл солмағил,
Ки тутсанг кафингни қаро занг этар.

Навойй қарашида очкўзлик, текинхўрлик,
дунёпарастлик каби жирканч иллатларнинг бош
омили нафсга берилиш, нафсга алданиш эди.
У нафс овераларини қаттиқ қоралади:

Нафсинг учун мунча дағо боғлиқ
Рўзинг учун мунча фусун созлиқ.

Бўлса булар бирла барумандлиқ,
Етгай алар нафсига хурсандлиқ.

Нафс амрида ҳар неча ким толпинғасен,
Кўп гарчи бутунлиқ тиласанг синғасен.

Беша шерин гар забун этсанг шужоатдин эмас,
Нафс итин қилсанг забун оламда йўқ сендек
шужо ь.

(Тўқайлардаги ваҳший шерларни енгган мард
эмас, дунёда тенги йўқ мард — нафс итини
енгганлардир).

Навоний сўзга жуда юқори баҳо берди:

Кимки сўз васфига мубассирдур,
Тил анинг олида муқассирдур.

(Сўзни тавсифлайман деган киши овора бўла-
ди, сўзни таърифлаш учун тил — ожиз, нўноқ
бўлиб қолади).

Навоний қарашинда сўз, кишининг кимлигини
аниқлаш учун энг асосий ўлчов эди:

Кимники билай десанг, мақолин англа,
Аслини билай десанг, фиолин англа.

Сўзчи ҳолин боқма, боқ сўз ҳолини
Кўрма ким дер, они кўргилким, не дер.

Навой наздида сўз энг кучли қурол:

Ҳам сўз ила элга ўлумдин нажот,
Ҳам сўз ила топиб ўлук тан ҳаёт,
Ганж бериб бўлмас экан тутса кўз,
Улча қилур вақтида бир яхши сўз.

Шунинг учун Навой сўзга эҳтиёт бўлишга
ундади:

Тил иламидин бўлур маломат ҳосил
Юз навъ маломату надомат ҳосил.

Уйлаб гапирш зарур, бўлмаса пушаймонлик
етади:

Кўрмак аввал демакда осонлиқ,
Ки эрур сўнгги бас пушаймонлиқ.

Ширин сўзга даъват этди:

Паё пай чучук сўз чу пайгом ўлур,
Анингдек хашан жонвор ром ўлур.

Зараркунандаликни қоралади:

Пашшаки эл бўйнига бўлди мухил.
Бўлди тапонча била ўқ музмаҳил.

Халойиққа кўрма қилиб бенаво,
Узингга раво кўрмагани раво.

Улки зарар шевасини тавр этар,
Элга демаким ўзига жавр этар.

Не феълки келди бировдин ёмон,
Ёмонлиқ кўрардин анга йўқ омон.

Неким бўлса музир бўлғил ҳиросон,
Ки бўлғай таъбинга мушкиллар осон.

Навсий даврида карам (шафқат), чин
(ростлик) унутилган эди.

Навой карамни кўкатчилар дўконида топа-
сану, чин сўзини пешанатириш маъносида уч-
ратасан, холос, деб қайғурди ва ўз асарларида
бу ҳақда таълимий парчалар ёзди:

Олам элига ҳаёт эрур тузлукдин,
Етмак ғаразига бот эрур тузлукдин.

Сарвким ул тўғри чекиб қоматин,
Кўрмади осиб замон офатин.

Қилди булут ашки била дур нисор,
Бўлди чоқин кулгусидин хоксор.

Навойи музикага — жон озуғи, яъни руҳ у билангина тирик деб юқори баҳо берди: Бу — музикачиларни ҳаром деб вайсағувчиларга қарши отилган ўқ эди:

Нафс ўйлаки касб этти гизо бирла сабот,
Руҳ айлади жонфизо гино бирла сабот.

Навойи ёмон улфатлардан қочишга, ундан кўра ёлғизликда, қийинчиликда кун кечириб яхшироқ, деб таълим берди:

Жаҳл аҳли бирла кимгаки, улфат бўлғай,
Ул улфати ичра юз минг офат бўлғай.

Бекаслиғу дард кўйида гард ўлмоқ,
Хушроқ ки ёмон била ҳам овард ўлмоқ.

Навойи ҳаётни энг улур хислат деб баҳолади:

Авжи шараф узра офтоб ўлди ҳаё,
Бўстони саодатқа саҳоб ўлди ҳаё.

У даврда одамга баҳо бериш қандай наслу насабдан эканига қараб ўлчанар, озги қийшиқ бўлса ҳам бойни ўгли гапирсин, деган қараш ҳукмрон эди. Навойи бу бузуқ қарашни жуда зарарли ҳисоблади:

Элга шараф келмади жоҳу насаб,
Лек шараф келди ҳаёу адаб.

Навойй юзаки зебларга мубтало қалби
қашшоқларни қоралади:

Одам ўлган зеби зоҳирдан демас,
Кимки андин фахр этар инсон эмас.

Навойй назарида хушомадгўйлар энг қабиҳ
кўз бўямачи ва тубан одамлар эди. Уларни қат-
тиқ қоралади:

Кимки махлуқ ҳимматига камар
Чуст этар яхшироқ ушалса бели.

Қўл қовуштургуча бу авлодур,
Ким анинг чиқса эли, синса бели.

Чу хушомад демакни бошласа қош,
Ким тутулса дами, кесилса тили.

Навойй дунёда илм, меҳнат яхши хулқ
билан яхши ном қолдиришга даъват этди:

Қила олгонча ул бўлсун ширинг.
Ки яхши от қолғой ёдгоринг.

Навойй кишиларни ишда саботлилик, мард-
ликка ундади:

Икки қадам ёнғуча етгач алам,
Саъй қилу илгари қўйғил қадам.
Ишга неча саъблиг имкон эрур,
Ким ани осон тутар осон эрур.

Навойй таъмага, текинхўрлик, зўравон-
ликка қарши, ҳалоо меҳнатга даъват этди:

Бир дирам олмоқ чекибон даст ранж,
Яхшироқ андин ки биров берса ганж.

Экса биров тухм, қилиб элга зўр,
Тухмини торож қилур хайли мўр.

Навойй асарларида турмушнинг ҳар томонига доир ҳикматлар жуда кўп. Китобхонлар уларни тўпладан ўқийдилар.

Навойй асарлари ҳаётий ҳодисалар заминиде ва турмушнинг аччиқ-чучук тажрибаларининг натижалари сифатида юзага келди. Шунинг учун ҳам улар меҳнаткаш омма қалбидан кенг жой олди, оғизлардан оғизларга кўчиб, қадрланди. Шу билан бирга, бу асарлар ўз даврида меҳнаткашлар онгида салтанат сирларини очувчи машъал ва салтанатга қарши исён туйғуларини қўзғатувчи қимматбаҳо манба бўлиб ҳам хизмат қилди.

Навойй асарларининг асрлар оша бизга етиб келиши, ҳозир ҳам барала янграшининг

сири ҳам улар ҳаётий тажрибалардан юзага келган ҳикматлар мажмуаси эканидадир.

Навой ҳикматлари биринчи марта 1941 йилда нашр қилинди. Навой ҳикматларини унинг асарларидан танлаб олиб, жам қилишда А. Азизов, А. Муталлибов, З. Холматов, М. Исҳоқов, С. Иброҳимов, С. Мирзаев, С. Муталлибовлар иштирок этган эдилар. Бу нашрда ҳам у асос бўлди.

С. МУТАЛЛИБОВ

А

Агар арпа ҳам сочса бўлмоққа тўқ,
Анга бугдой ўрмоқни имкони йўқ.

Агар берса ўз жайби ичра маҳал.
Узи қатлигадур таноби ажал.

Агар дирам била бўлса зарарни қайтармоқ,
Хато дурур киши, ул ишда айламак таътла.

Агар золимга йўқдир шохдин бок,
Эрур ул хушдилау, мазлум гамнок.

Агар кимсадин зоҳир ўлса ёмон,
Кўрар ҳарнеким, зоҳир этди ҳамон.

Агар нафъдин бўлса махзан йироқ,
Авинг лаълидин хора кўп яхшироқ.

Агар отинг йўқтур, арпа гамин емассан.

Агар тилни осрамоқ кўнгилга меҳнатдур,
Аммо сўзин сийпамоқ ботга офатдур.

Агар тузлик ўлса кишининг иши,
Не васф айлай олгай ишини киши.

Агар яхшилик кимга афъолдур,
Жазоси анинг ганжи иқболдур.

Агар қилмади эл ҳимоят санга,
Узингдин керакдир шикоят санга.

Агар қўй бўри хайли помолдур,
Яқин билки, чўбонга ит холидур.

Авжи шараф узра офтоб ўлди ҳаё,
Бўстони саодатқа саҳоб ўлди ҳаё.

Агар ҳикматга бўлса илтифотинг,
Ки бўлсун Нуҳ умрича ҳаётинг.

Адолат қилурнинг тоғиб ҳолатин,
Фузун қилсун элга адув олатин.

Айлар ишинга чу бўлур дастрас,
Вақтидин ўткарма ани бир нафас.

Айлама ўз раъйинга кўп эътиқод,
Муътамад эл раъйидин иста кушод.

Айтур сўзни айт, айтмас сўздин қайт.

Андоқ қариким, йўқ анда ойини хирад,
Ул ёш ортуқки, топди талқини хирад.

Андинки нафс комидур, нафсоният мақомидур.

Ани англа муфлиски, йўқ ҳиммати,
Чу йўқ ҳиммати, йўқ анинг ҳурмати.

Англагни аҳбоб қадринким, алар бўлмай ненаф.
Гар сенга афлок авжи узра тахти жоҳдур.

Арсада шатраижни улким тўкар,
Неча ёғоч порчасидурким, ўкар.

Атласу зарбофт аро нодон анингдек маҳв әрур,
Ким хатон сафҳада сабт ўлди афшонлар аро.

Ато ҳам турфа ишдур, турфароқ ул —
Агар йўқдир анинг ёнида миннат.

Аёлу ватан узра то жони бор,
Киши ҳарб этар токи имкони бор.

Б

Барқни кулгу йиқибон тоғ аро,
Балки қилиб ер қуйи туфроғ аро.

Базл, ҳайвонвашлар илгидин агар истар кўнгул,
Уйладурким, орзу қилгай бугу шоҳида гул.

Бок йўқ ар кечроқ ўлуру қатл иши,
Улса, сўзинг бирла тирилмас киши.

Воқмаса деҳқон чамапин туну кун,
Нахл тарин онгла қуруғоп ўтун.

Барча лаззатни татдим, офиятдин чучукроқ
шарбат тошмадин.

Бармоқ учи бирла чу чиқмас тикан,
Игна билан қутулур ондин бадан.

Ботилки чақилса барқи тобони анинг,
Кўзни юмуб очқунча йўқ имкони анинг.

Бегонани уй сари ёвутма,
Урнингки қизиқдурур, совутма

Бегунахро сохтан озурда аз тиги забон,
Нотавон кардан раги беравжра аз ништараст.*

Бемор муштаҳига саломат нишонидур,
Чун тан дуруст муштаҳи эрмас, зиёнидур.

Баҳр ичраки тушса бенавойн,
Чиқгой агар урса дасту пойи.

Бергали олмоқ ишидан бўл йироқ,
Бермак учун олмаганинг яхшироқ.

Бермакида маръи эрур эътидол,
Лек эмас мавқинда базли мол.

Бермас татвил чу сухандон сўзга,
Қил мухтасар улча бўлгай имкои сўзга.

Беша шерин, гар забун қилсанг шужоатдин эмас,
Нафс итин қилсанг забун, оламда йўқ сендек
шужоъ.

Бийиклик келди ҳимматдин нишона,
Ки ҳимматсизни паст этди замона.

* Гуноҳсиз кишини тил тиги билан ранжи-
тиш — соғ кишини ништар уриб яралаш би-
лан тенгдир.

Бировки, дайр сари зоҳир айлади ихлос,
Бурунги нафъи буким, хонақаҳ!дин ўлди холос.

Бекаслику дард кўйида гард ўлмоқ,
Хушроқки ёмон била ҳам овард ўлмоқ.

Бировгаким, бировдин етди офот,
Ҳамоноким қатигроқдур мукофот.

Биравки, тамаъ риштай қилгуси,
Унинг бирла бўғзидян осилгуси.

Биравким, анга ҳиммат ўлди баланд,
Эрур одам аҳли аро аржуманд.

Биравким, бўлур бир оёқ ош учун қул,
Юзига керакдур қозоннинг қароси.

Бир-бири бирла бўлишиб ўйла дўст,
Ким киши, гар кўрса, дегай мағзу пўст.

Бир дегани ики демак хўп эмас,
Сўз чу такрор топди дилкаш эмас.

Бир дирамким, қалб бўлгай, арзимассен, э
кўнгни,
Ҳар неча меҳру вафо бозорида ўзингни сот.

Бир дирам олмоқ чекибон даст ранж,
Яхшироқ андинки, биров берса ганж.

Бирі әрур макраматі волидайн,
Билки, мунинг қилмогидур фарзи айн.

Бир сўз әтиб шунча балиятни даф,
Ким сочибон ганж, етишмай бу наф.

Бир шажару, юз гул ила шеваси,
Турфаки, юз навъ бўлиб меваси.

Бирта ўтмакни икки бўлиб ярмин бир очга
берганни сахи де,

Бир хати гар әгри тушар бир нуқат,
Нусхада ҳар сафхададур әгри хат.

Бўлма маула ўлса кенгашда талаш,
Усру узун доғи керакмас кенгаш.

Бўлмас адабсиз кишилар аржуманд,
Паст әтар ул хайлини чархи баланд.

Бўлса илик әгрилик ичра самар,
Эл ани кесмакда туз етгай магар.

Бўлса керак фикр ила шохи замон,
Яхшига яхшию, ёмонга ёмон.

Бу гулшан ичра йўқдир бақо гулига сабот,
Ажаб саодат әрур қолса яхшлик билла от.

Бу хил одам эмаслар яхши боқсанг,
Эрур судинг алардин гар йироқсен.

Бўлуб андуҳ гамидин кўнгли гамнок,
Яқо чокин кўруб кўксин қилиб чок.

Буким, эрур сақфга хомил сугун,
Бўлмаса сақф, ул ҳам эрур сар нигун.

Бурунги йиллар ошлиқни яхши асрангим,
Сўнгни йилларда ярагай.

Бу дамни ориф эсанг яхши тутки, жоҳил иши —
Етишмаганга-ю ўтганга қилу қол ўлгай.

Бўригаки, қўй бўғмоги пешадур,
Шабон меҳнатидин не андишадур?

В

Вале ҳар киши бўлса ақли уқул,
Тааммулсиз иш ақли этмас қабул.

Варду шажар шоҳид эрур соғ аро,
Лек ўтни силкидадур тоғ аро.

Г

Гарчи анга шафқат эрур судманд,
Еткурур ифроти валескии газанд.

Гарчи тавакулсиз эрур азм суст,
Машваратсиз қилма таваккул дуруст.

Гарчи қўёшдини парвариш олам юзига ом эрур,
Саҳрода қомгогу тикан, бўстонда сарву гул
битар.

Гар зумурраддин ўлса, кўр афъи,
Ҳам зумуррад қилур анинг дафъи.

Гар иш гайри мавқиъда мавжуд эрур,
Киши ҳарнаким қилди, мардуд эрур.

Ганж бериб бўлмас экан тутга кўз,
Улча қилур, вақтида бир яхши сўз.

Гавҳару дурви қулоқ озори бил,
Сўзни қулоқнинг дури шаҳвори бил.

Гулга саҳар вақти берур жилава боғ,
Кечга етушсанг, терар ўғлон ушог.

Гуруҳики, ҳар йил олурсен хирож,
Сотибсен аларга бирор эски тож.

Д

Дамингдин йироқ тутмагил хушни,
Ки юзланмагай ҳар дам офат сенга.

Даврон элининг жисмида ҳам жон бўлгил,
Ҳам жонларига моюл дармон бўлгил.

Десагки, тоамим зойе бўлмагай, едур,
Ва тиласангки, либосим эскирмагай кийдур.

Десаг топай эл замиридин бори хабар,
Сирридин эрур таври намудори хабар.

Дониш тилаю ҳар сори ким кетгайсен,
Ҳифз айламанг варақ йигиб неткайсен.

Донаву дур сўзини афсона бил,
Сўзни жаҳон баҳрида дурдона бил.

Десаг ки тоймагой ул ерда гоминг,
Саноглиқ гом ила бўлсун хироминг.

Е

Елгон демакда тажриба аввалги субҳ бас,
Елгон нафас чу урди, қорорди ҳам ул нафас.

Емон била яхши оросида фарқдир,
Икки кеманинг учни тутган гарқдир.

Емонларга лутфу карам, яхшиларга мужиби
зарар ва аламдур.

Емонларга шиор ва яхшиларга андин ордур.

Еяр анга суфраки, ул оч эмас,
Берур анга тўнки, ялангоч эмас.

Егиндин гар булут етқурмаса суд,
Ҳавода ул ҳамону бир қалин дуд.

Ерики тегар бировга, озори анинг,
Ақл олида тенгдурур йўқу бори анинг.

Ешурун қолмас ўғурлик уй ароким бўлса ёш.

Ж

Жаҳон илмики букув менга ёд эрур,
Анга борча жаҳл аҳли устод эрур.

Жаҳон аҳлига чун шиор ўлди жаҳл,
Эрур борчанинг аксини тутган аҳл.

Жаҳл аҳли била кимгаки улфат бўлгай,
Ул улфати ичра, юз минг офат бўлгай.

Жоҳу мол аҳлида йўқ меҳру вафо,
Бас, менга меҳру вафо мол ила жоҳ.

Жунуним манъ қилдинг ул пари ишқида, э
носиҳ,
Киши девона бўлса яхшироқ юз қатла ким
аблаҳ.

3

Заъф ичра табиат эрса мушфиқ,
Беҳроқки, туман табиби ҳозиқ.

Зердастларга наф еткур, агар тиласангким
Забардастлардин зарар кўрмагайсан.

Зеб ила турфа ҳаргиз ўлмас уй,
Бўлмаса анда турфа кадбону.

Зарари борча элга ом ўлгой,
Ким таом устига таом ўлгой.

Зевар кишига не тожу, не афсар бил,
Ул зевар адаб била ҳаё дархўри бил.

Зулм анинг кўнглига маргуб ва фисқ анинг
хотирига мғҳбуб,
Мулк бузуғлуғидин замирига жамият ва улус
паршонлиғидин хотирига амният (подшоҳлар
ҳақида).

**Зинҳорки зулм риштасян уз,
Инсоф ила ада қасривни туз.**

**Зулмунг эрур кундузу фиқинг кеча,
Зулм ила фиқинг неча бўлгой неча.**

И

Итдин кийикка ва мушукдин кабутарга шафқат
маҳолдур,

Итки тааллумда чу бўлди камол,
Сайд онниг оғзидан ўлди ҳалол.

Икки қадам ёнгуча етгач алам,
Саъй қилу, илгари қўйғил қадам.

Икки қаро пул, чекибон даст ранж,
Яхшироқ андинки, шаҳ инъоми ганж.

Инсон ани билки, ком эрур анга салоҳ,
Тил хифзида бил зумран инсонга салоҳ.

Илм Навоий, сенга мақсуд бил,
Эмдики илм ўлди амал айлагил.

Ишиким зарар нафдин бўлса кўп,
Эмас қилмоғи ақл олинда хуб.

Илм ўқиб қилмаган амал мақбул,
Дона сочиб кўтармади маҳсул.

Иш эрур улким ўзи они қилур,
Ҳикмат улким, ҳам ўзи они билур.

Ишидин анга ҳосил ўлмас фароғ,
Емай кўп узун кеча дуди чароғ.

Иш куня қўйганда адув сори юз,
Тўра била бурна ясолингни туз.

Ишқ ахтаридур дурахшанда, башарият кўлини
пури ва сафоси андин.

Ишга неча саъблиғ имкон эрур
Ким ани осон тутар осон эрур.

Иззат бермас нақду дирам борлиғи,
Ким бўлди тамаъдин кишининг хорлиғи.

Иззати ҳаддин кам эса хўб эмас,
Ҳаддидин ортуқ дағи марғуб эмас.

Иззат топмас кимки қаноатсиз эрур,
Ҳар кимса ҳасуд бўлса роҳатсиз эрур.

Й

Йиғитликда йиғ илминг махзанин,
Қариллик чоғи харж қилгил ани.

Йиллар тутубон шайх мақолотига гўш,
Не кўнглима завқ етти, не жонима жўш.

Йилонни киши тутса сар кўфта,
Балодни қилур ўз йўлини рўфта.

Йилон жайбаро солмоқ, этма ҳавас,
Ким охир йилондур, бу тасбиҳ эмас.

Юз жафо қилса мрига бир қатла фарёд
айламап,
Элга қилса бир жафо юз қатла фарёд
айларам.

Йўқ эрса мизождин мувосо,
Жон берса, не суд элга Исо?

Йўқ ҳунари, ёлғиз эса ўз киши,
Қайда киши сониди ёлғиз киши.

К

Кон неча баъли гуҳари пок этар,
Олгучи кўпроқ юрагин чок этар.

Косиб, ганжи кафи зар олгинж эрур,
Икки қўли мизони дирам санжи эрур.

Кабутарни росув қилурда ҳалок,
Анга тифл ўзини ўлтурурдин не бок?

Кабутар қаср буржида эмас шаҳ шастидин
эмни,
Хушо ул чугзким, вайрона кунжин иштиёр
этмиш.

Касб айла нишот меҳнат ойинлик аро,
Ким ишрат умиди кедди ғамгинлик аро.

Коминг учун туз бўлу, адл айла иш.
Уқда агар адл йўқ, этмас равиш.

Камол эт касб ким, олам уйиндин,
Сенга фарз ўлмагай ғамнок чиқмоқ.
Жаҳондин нотамом ўтмак биайниҳ,
Эрур ҳаммомдин нопок чиқмоқ.

Оламдан гамсиз ўтай десанг, илму ҳунар
ўрган.

Катакда қолиб бўрдагон мокиён,
Не маълум учмоқда суду зиён.

Карам бир жафокашни шиддати юкия
Кўтармакдур ва ани ул суубатдин қутқармак.

Карамсизки, бор уйда махзап анга,
Фалокат била фоқадур фан анга.

Кеча ичмак маю, кундуз демак ичманг они,
Ҳикмат ичра бу эрур яхши сифат, э вонз.

Кеча яшнап қурт забона ишни қилмас.
Ва капалак парвона ишни.

Керак бўлса, сўз ўйлаким дурри пок,
Садафдек ҳақир ўлса қойил не бок.

Ки бергучи, агар ўлсун гадову олгучи шоҳ
Берур илик юқори-ю, олур илик қуйидур.

Ки деҳқон неким, дона, мазруъ этар,
Ани ўқ урар, чунки вақти етар.

Ким эгри эса тузлик эмас, пояси ҳам,
Бор ўзидек, эгри суду сармоясн ҳам.

Ки ҳар ким аён этса яхши қилиқ,
Этар яхшилиқдин анга яхшилиқ.

Ки ҳар ранжидин сўнг бўлур роҳати,
Таабсиз муяссар эмас ишрати.

Килки улус ўртамакига ўтун,
Ўтқариб ул ўти фалақдин тутун.

Ким бўлса ҳунарсиз, иши ўк ранжи эрур,
Бу важҳ ила кимга ҳунари ганжи эрур.

Ким бўлса табиати муолиж,
Жисмидин этар маразни хориж

Ким бўрилиғ этса қовла они
Ул ер ити бирла овла они.

Ким истаса салтанат, саҳодур, анга шарт,
Ҳам ваъдага айласа, вафодур анга шарт.

Кимки, маҳлуқ ҳимматиға камар
Чуст этар, яхшироқ ушалса бели,

Қўл қовуштургуча бу авлодур.
Ким анинг чиқса эли, синса бели,

Чу хушомад демакни бошласа кош,
Ким тутулса дами, кесилса тили.

Кимгаки, инсоф йўқ инсон эмас,
Мунсиз атворида жуз нуқсон эмас.

Кимгаки, эрлик асари ёрдур,
Бир демас, ар қилгани минг бордур.

Ким кинавар ўлса, иста андин қочмоқ,
Нечунки зарур дурур ёмондин қочмоқ.

Кимки, қилур чинлиқ алардин ҳавас,
Қошлари устида топор чину, бас.

Кимки, чини эл аро ёлгон дурур,
Ёлғони чинликка не имкон дурур?

Кимки, ўзи айлади ёлгон сўзини,
Кизб дер эл, чин деса, қолгон сўзини.

Кимки, қаноатдин эрур ҳужжати,
Яхши-ёмонга йўқ анинг ҳожати.

Кимники, айлай дер эсанг маҳраминг,
Кўп синамай айламагил ҳамдаминг.

Кимники, билай десанг, мақолин англа,
Аслин десанг англайин, фиолин англа.

Киссангда агар дирам йўқ,
Кўнганда кисабурдин гам йўқ.

Кимники, инсон десаиғ, инсон эмас,
Шаклда ҳам феълда яксон эмас.

Ким қуёш нурини ниҳон қилди,
Бадрни мис табақ гумон қилди.

Ким қилди қатиглиқда вафодош сенга,
Ул бўлди ҳабиблар ичра қўлдош сенга.

Ким ўлса ҳиммат илгини кушоди,
Не топсиким топилгандир муроди.

Киши айбинг деса, дам урмоғилким ул эрур
кўзгу,
Чу кўзгу тира бўлди ўзга айбинг зоҳир
айларму?

Киши бўлса ҳам, филмасал тавъамон,
Бўла олур ул яхши-ю, бул ёмон.

Киши ханзал экса, ачиг бар топар,
Ва гар най шакар экса, шакар топар.

Киши молдин неким баҳра олди апингдир,
Ҳар не ким, асради ўзганинг.

Киши муҳр аро ҳарна қилса нигор,
Варақда ҳамул нақш ўлур ошкор.

Киши таълимдин топса малолат,
Топар илм аҳли олинда хижолат.

Киши ўз мадҳин деса, чин доғи бўлса
нописанддур.

Кўп олгин, кумуш сори қўл солмоғил,
Ки тутсанг кафингни қаро занг этар.

Кўрмак аввал демакда осонлик —
Ки эрур сўнгни бас пушоймонлик.

Кўп демак бирла бўлмағил подон,
Кўп емак бирла бўлмағил ҳайвон.

Кўп деган кўл енгилур

Тилга ихтиёрсиз, элга эътиборсиз.

Кўрмагасен йўл аро ранжу надам,
Ҳар қадами ўринга қўйсанг қадам.

Кўнғил алид эса, фориғ эмас хавотирдин,
Жароҳат узра йнғилмоқ дурур чибинга ҳавае.

Кўнғилда тил сиёни жароҳати бутмас,
Анга ҳеч нимаи марҳам ерин тутмас.

Ким ҳуйи ёмон бўлса, машаққатдир анга,
Ким ҳуйи анинг яхши, ганиматдур анга.

Кўнғли кими хушангидин хуш керак,
Нохуш агар бўлса мушавваш керак.

Кўнгилини олса малоҳат била тафовут йўқ,
Хитон ўлсуну ё армани ва ё ҳинду

Кўнгулини арит борча ёмон иллатдан,
Ким яхши қилиқ далил эрур роҳатдан.

Кимсага ёлгончи дебон қолса от.
Бу от ила, гар десалар ўзу ёт.

Сидқ хитоби яна ёнмас анга,
Чин деса ҳам халқ инонмас анга.

Кимсага ҳар шевада қаллоблик,
Андин эрур яхшики каззоблик.

Кимсани бот айламагил аржуманд,
Ҳам яна оз иш била қилма нажанд.

Ким юримак ип уза ком айлади,
Ада чу туз бўлди, хиром айлади.

Кулгуки, ўз ҳадиини ўлди йироқ,
Йиғламоқ андин кўп эрур яхшироқ.

Кимса неча зебу тамаъдин йироқ,
Зимнида осойиш эрур яхшироқ.

Кимки, улугроқ — анга хизмат керак,
Улки кичикроқ — анга шафқат керак.

Л

Лола-ю гулким совирур девбод,
Қўйса бўлурму анниг отин жавод?

Лек мундин кўп совуқдир, ашк тўкмак зўр ила,
Дай елида қатра-қатра муз томизгон ел каби.

Лутфу карам, гарчи эрур дилпазир.
Қаҳру сиёсат ҳам эрур ногузир.

М

Моддаким бермаса марҳам кушод,
Ништар ўқ айлар анга дафъи фасод.

Моласиз ул тухмки, деҳқон сочар,
Сувни тенг ичмас неча яксон сочар.

Моллиқ нодонни демаги —
Олтунлуғ чибиннинг смаги.

Маъдани нисон гуҳари сўздурур,
Гулшани одам самари сўэдурур.

Масканинг истар Навоий нася жаннат аҳли
зуҳд.
Маздумки, бахшойиш кўргизгайсан ва золимдин
осойиш кўргайсан.

Мевага мағз ўлса бўлур пўст ҳам,
Кимсага ҳам душман эрур дўст ҳам.

Меъда ўзи хўрдидаги ошни,
Ҳазм қилур йўқки ушоқ тошни.

Меҳнат аро ҳар кимки, тахаммул йўқ анга,
Тарвижга мутлақо тахайюл йўқ анга.

Меҳрки, равшанлик етар фаш ани,
Кимга гунаҳ кўрмаса хуффош ани.

Мен тилаб ҳусн вале шаҳ тилаб жоҳу насаб,
Менга лули била ҳинду анга қўнгроту қиёт.

Қила олгонча ул бўлсун ширинг,
Ки яхши от қолгай ёдгоринг.

Менга ишқ дарди эмас муҳлик бас,
Замон дарди, аҳли замон дарди ҳамдур.

Меҳнат ародур кушод топмоқ билгил,
Раиш ичрадурур мурод топмоқ билгил.

Мол улдулки эл андин олса баҳр.

Мил уза чиқмоқ ангаким воядур,
Чиқмоқу тушмаклик анга поядур.

Мўр терар ҳар неки соягай киши,
Бўлди тирик гўрга кирмак иши.

Муфид ашёга дойим иштиғол эт;
Вале бор ишда майли эътидол эт.

Муҳит ичра чўммай нучукким наханг,
Киши урса бўлгайму гавҳарга чанг?

Мулойим такаллум нақшиларни улфат сари
бошқарур.

Мушкни ҳар кеча сочар бедаранг,
Туи сочига бермоқ учун бўю-ранг.

Мувофиқ шева золим дўстлардин мухолиф
табъ душманлар кўп ортуқ.

Музҳик эрур маст чу айлар хуруш,
Сўзни тааммул била дер аҳли ҳуш.

Н

Нодон пандида галат муқаррардир,
Ва душман насихатида фириб мутасаввар.

Нодонлик эрур элда маломатга далил,
Доно улус олдида хижолатга далил.

Насихи содиқки, эрур бегараз,
Бил анга оламда топилмас иваз.

Нафъинг агар халққа бешак дурур,
Билки бу нафъ ўзунгга кўпрак дурур.

Нафъ етўрмакка шиор айладинг,
Ўзунгга ул нафъни ёр айладинг.

Нафқа била нафсин тутма дариг,
Жонингга ифрат ила ҳам урма тиг.

Нафс амрида ҳар неча ким, толпингасен,
Кўп гарчи бутунлик тиласанг сивгансен.

Нафаским, ул айши мудом истагай,
Сенга гунаҳ ўянга ком истагай.

Нақдин гулдек доғи совурмоғил,
Гунча киби доғи греҳ урмоғил.

Нахлга деҳқон чу берур парвариш,
Бўлур аяга меве-ю гул бермоқ иш.

Носиҳи солиққи, эрур бегараз,
Ут ичпа бўдубтур жудо гашлиғи

Нафс ўйлаки касб этти гизо бирла сабот
Рух айлади жонфизо гино бирла сабот.

Не андоза гам, не ҳадсиз сурур,
Керак ишда ойини хайрул умур.

Не бўлгусидир аҳли тажоҳил қадри,
Е думраи аъдод тақсима қадри.

Нечаким, хирад ичра бўлса кам,
Йилондин ёмонроқ эмас одами,

Неча маразгаки, эрур суд қанд,
Нечага ҳам ваҳр эрур судманд.

Неча зарурат аро қолган чоғи,
Чин демас эрсанг, дема ёлгон доғи.

Нединким сафарга киши урса гом,
Таралдуд эрур мужибн аҳтизом.

Неким қилди жоҳилки, эрди ёмон,
Тутиб аксини топдим андин амон.

Неча бўлса ёлгончи эл аржуманд,
Сўзи анжуман ичрадир нописанд.

Неча тифл қилса пулаб хиралик,
Қачон шамъи анжум топор тиралик?

Неча ганж ичра бўлса, гавҳару дур.
Кўрки бордур анинг калиди темур.

Қуфл очарда гадоу соҳиби теж,
Теиг бўлурлар калидга муҳтож.

Неча самар сочмоқ эса шоҳ иши,
Кўпроқ отар тош анга терган киши.

Не яулм қилурга эли қотқил,
Не яулм қўлни ўаунг узотқил.

Неким элининг салоҳидур ани қил,
Менинг будур салоҳим эмди сен бил.

Нечаки ҳақ лутфидин ўлди зафар,
Саъйни ҳам бил сабаби муътабар.

Не феълики келди бировдин ёмон,
Ёмонлиқ кўрғурдин анга йўқ омон.

Не ишким шаҳ тошиб андин навойи,
Вале юз қатла ор этгай гадойи.

Неким бўлса музир — бўлғил хиросон,
Ки бўлғай табъингга мушкуллар осон.

Не қушким, баланд ўлса парвоз анга,
Ҳалок истамас новак андоз анга.

Не қушким, бўлса ҳимматдин қаноти,
Эмас паст ошъёнга илтифоти.

Не сирфа деган киши тили қотилидур,
Алқиссаки, кимсанинг балоси тилидур.

Не шахдинки атбой хушнуд эмас,
Пушаймонлиги иш чоғи суд эмас.

Не шунқоргаким, тез парвоз эрур,
Мурассаъ тумога ҳануз оз эрур.

Нукта дурни бил қулоқ оройиши,
Кенг этук ўлди оёқ осойиши.

О

Одам ўлғон, зеби-зоҳирднн демас,
Кимки андин фахр этар, одам эмас.

Одамки, демак бирла киромидур бас,
Сўз дурри-ишининг интизомидур бас.

Одами эрсанг, демагил одамий,
Оники, йўқ халқ ғамидин ғами.

Оғзингга келган такаллум риштасин чекма узун,
Ким бу ишдин сарнигундиқ юзланиб, нуқсон
келур.

Ойини таҳаммулда таноолик эрур,
Юк чекмоқ ила кишига зеболик эрур.

Олам элига ҳаёт эрур тузликдин.
Этмоқ гаразига бот эрур тузликдин.

Олам аҳли билингизким, иш эмас душманланг,
Ёр ўлинг бир-бирингизгаки эрур ёрлик иш.

Оламда дўстанлик киши душмансиз бўлмайди,
Ва аҳбоблик одами адурсиз бўлмайди.

Олмоқ эрур қасд анга, бермоқ гараз,
Бул ҳам ул иккидек эрур бир мараз.

Ойни ёруғ чархни демак баланд,
Таби баланд элга эмас дилписанд.

Олим ул итки, нажасулълайи эрур,
Углингга жаҳл ўлса, ажаб шайи эрур.

Оли табибким, эрур шогирди жаллод,
Ул тиг била ва бу заҳр била ҳалок қилгучи
бедод.

От анга тортарки, юз илқиси бор,
Сим анга берурки, юз илқиси бор.

Оз иш учун тунду итоб айлама,
Қатлу сиёсатда шитоё айлама.

П

Пок гавҳарки, пок бўлди шнор,
Шоҳлар боши устида ери бор.

Поядин ортуқ кинши урса қадам,
Бийим йиқилмоқдиру, ранжу, алам.

Паё-пай чучук сўз чу пайгом ўлур,
Анингдек ҳашан жонвор ром ўлур.

Парвонани ишқ этмаса маст,
Ургайму ўзини ўтқа пайваст?

Пашшаки, эл бўйнига бўлди мухил,
Бўлди тапонча била ўқ музмаҳил.

Пашизи агар тугди эрса лаим,
Мудом очмоғидин тобор кўнгли бим.

Р

Розин асра чунки фош этдинг,
Яна пинҳон бўлурин қилма ҳавас.

Ройи эсанг, тут бу нафас яхши пос,
Ҳар қўйини ўз оёғидин ос.

Раиятга қилса қаламзан ситам,
Қаламзанинг илгини қилсун қалам.

С

Сочмоқ овуч бирла гуҳар от учун,
Нақд этак бирла мубоҳот учун.
Ақл ҳисобидан эрур бас йироқ,
Буҳа бу жудингдин эрур яхшироқ.

Сола олмас эл ошига бир нахуд гар,
Туз ўлмас унинг бирла эл ороси.

Соқиё май берки, бу дайри куҳан авзонда,
Бўлди ўз модонлигимни англамоқ донолигим.

Совуқда қочибон ўт шуъласиндин,
Тезак дуди сори қилмакдур оҳанг.
Киши зуҳд ичра майдин тавба айлаб,
Нишот ойин хаёл истаб емак банг.

Саодатманд ул йигитдурким, шаҳватга майл
қилмас ва бесаодат қарининг илгидин худ ҳеч
иш келмас,

Сабр била кўп боғлиг иш очилур,
Ишда ошиққан кўп тойилур.

Сафиҳ зодим ила бўлма хон уса ҳамдаст,
Муносиб ўлади ит чулки ҳамтовоқлиққа.

Саъй ишиким ўз ўрнида бўлмагай,
Қилур ишда қоҳилликдин ёмонроқ.

Сарвким, ул тўғри чекиб қоматин.
Кўрмайин осиб замон офатин.

Сенга бор эса сўз билурдин мазоқ,
Ўзим сари боқма, сўзум сари боқ.

Салтанатдин бода ортуқдир менга юз қатла ким,
Хушроқ эл бедодидин ўзумга бедод айласам.

Сийм унидин ваҳш сибобъ этса рам,
Мунга саҳо от қўяли, ё карам?

Синса қаламнинг шаъидин бир учи,
Ожиз ўлур нома рақам қилғучи.

Сўралдиким, не нима дурким фойдаси барча
халойиққа етар, дедиларким ёмонларнинг
йўқлиги.

Сўзни кўнгилда ишиқармагунча тилга келтурма,
Ва ҳар неким, кўнгилда бор — тилга сурма.

Сўзки маънисиди ишқ ўти бўлмагай,
Бир таҳарруқсиз бади англаки, жони бўлмагай.

Сўзчи ҳолини боқма, боқ сўз ҳолини,
Кўрма ким дер они, кўргил ким не дер.

Сўздин кишига гаму, бало ҳосилидур,
Ҳар нукта тили деса бало доҳилидур.

Сўзингни доғи кўнгил ичра асрагил ким хайф,
Ким ўйла дуржин гавҳардин этгасен холий.

Сўзки васфида ҳар намад бўлгай,
Рост бўлса доғи галат бўлгай.

Сипаҳ хотирип лутф ила шод қил,
Раяятни ада айлаб, обод қил.

Сипоҳи қачон шаҳга толиб дурур.
Адувсияга шак йўқки, гелиб дурур.

Сувда ҳубоб ўлса дамнингдани хароб,
Мумкин эрурму ясамоганқ ҳубоб.

Ситамдин бас иликни чекмак авло
Вафоу меҳр тухмин экмак авло.

Сўз қаттиги эл кўнглини озор айлар,
Юмшоғи кўнгуллари гирифтор айлар.

Т

Толганини сочди, эл узра саҳоб,
Ким ҳақ ани айлади гардуи жаноб.

То режа чекмас ерига богбон,
Бог ҳамон зебда чангал ҳамон.

Толниса чиқар гарик юмкин,
Толнимаса ўлмаги не мумкин.

Топтинг чу иёл яхшилик еткурғил,
Ургат адабу, яхши қилиқ ўргатғил.

Толса киши бодия ичра зулол,
Олгун оёқ қайдау, сингон сафол.

Топсанг неча шаҳлар узра шаҳлиқ,
Фақр аҳлига айла хок раҳлиқ.

Таомики, ул мужибни ком әрур,
Ки ўт ранжини тортмас хом әрур.

Тааммул била ном пайдо бўлур,
Таҳаммул била гўра ҳалво бўлур.

Табиатга ҳар неки одат бўлур,
Чу эскирди одат табиат бўлур.

Тадриж ила тифл ўлур храдманд,
Сокинлик ила қамиш бўлур қанд.

Тоқ киши айши ўйни бил нигун
Уйга қачон ҳомил ўлур бир сутун.

Такаллум била кимса инсон эрур,
Сўзи йўқ баҳойимга не сон эрур.

Талаб йўлида қил шитобандалик.
Ки жўяндага келди ёбандалик.

Ташналаб бўлма баҳр ёнида,
Қилма шеваи тараб маконида.

Ташнага бер файз, э абри карам ким, йўқ сента,
Гар суну юз қатла дарёдин олиб, дарёга сеч.

Тавозеъ яхши, аммо яхшироқдур,
Агар дабъ этса ови аҳли давлат.

Таҳайюл аро борча бир навъ эмас,
Ҳадисин ики кимса бир навъ демас.

Телба ўзини ўтга солса ногоҳ,
Қуймак инидин қачондур огоҳ.

Тилинг билан кўнглингни бир тут.

Тифл йилон нақшига мойил дурур,
Заҳрини билмаски, ҳалоҳил дурур.

Тифл хижо билмай ўқур чун савод,
Кил ўқурин зерур-забар аътиқод.

Тиланчи за гадо, кўпроги бегайрат ва беҳаё,
кундуз кезмаклари ибрат била элдин олмоқ
учун ва кеча келиб, ўғриларга ва жиҳазига
кўз содмоқ учун...

Тил илдамидин бўлур гарсмат ҳосил,
Юз навъ маломату, наҳсмат ҳосил.

Тил бори ул дебки демак ҳўб эмас
Кўз кўрубон овикки матлуб эмас.

Тилга ихтиёрсиз, элга аътиборсиз.

Тинч кўнглид бирла қатиқсиз умоч,
Беҳки биров микнати бирла кулоч.

Тулки ва ит кулги эшигин очар,
Шер кўрингач улус андин қочар.

Тун-кунинга айлагали нур фоти,
Бирисин ой англа, бирисин қуёш.

Турфа замон адлига биз мубтало,
Ким йўқ алар олдида чиндск бало.

Тушса қадаҳ аро бўлур мўр,
Тадбир керак чиқарга йўқ зўр.

Тутайким буюк тоққа чиқсин паланг,
Тўлуи ойга сакроб стургайму чанг?

Тутқил анинг ҳурмати ичра зарур,
Қондаи нуктаи хайрул умур.

Тухми тамаъки ҳорлиқ ўлмиш унинг бари,
Сен бўйла ҳор тухмин экиб, қилма гул тамаъ.

Тухми расвойи диҳад бар, донаиъ тасбиҳи
зарқ,
Ори-ори дона жинси хешро бор овараст.

Тузлик ғрмас шифоси-ю вояси ҳам,
Ким ғгри кишининг ғгридур сояси ҳам.

У

Улча эрур тифлга шойста иш
Билки кичикликда эрур парварист.

Улки буюриб, ўзи қилмагай
Еа ҳеч кимга фойда ва асар анинг сўзи
қилмагай.

Уч кишидан уч иш ёмон кўринур,
Сенга арз айлайин аҳли дунёдин.
Шаҳдин тундаик, гаиндин бухл,
Молга майлу, ҳирс донодин.

Улки санга элдин эрур айбгў,
Элга доғи сендин эрур айбжў.

Улус аҳволидин сеп бўл баруманд,
Йўқ улким, олгай афъолингдин эл панд.

Улки хаёли бори фосид дурур.
Борча салоҳ аҳлига хосид дурур.

Улки хато сўзга ойин эрур,
Зуъмда улким, бу хато чин эрур.

Улки ушатур босибон шипани,
Қилмас оёқ заҳидия андишани.

Улки зарар шевазия тадр ётар,
Элга демаким, ўзига жавр ётар.

Улус бўлса маъмур бир ганж арур,
Ки андия жаҳон фатҳи осон бўлур.

Умрин аблаҳ кечириб гафлат ила,
Нукта ўрнигаки, тортар харрос.

Бир эшакдурки, тағофил юзидия,
Қилгай изҳор паё-пай аррос.

Унутдингму ки, атфол ўйнаганда,
Синар оз майл кўргандия қуруқ шох.

Ушоқ қанд оқ тузга монанд арур,
Ва лекия бири туз, бири қанд арур

Ф

Фаҳм айла ҳолини сўз демагидин,
Ким берди хабар ҳадиси кўнглидагидин.

Фард киши даврда топмас наво,
Елғиз овучдин ким вшитмиш садо?

Фатвода чу бўлди музд лоу наам,
Қилмоқ керак ул қаламзан илғини қалам.

Фарзанд атоға қуллугин одат қилди,
Ул одат ила касби саодат қилди.
Ҳар кимки атоға кўп риоят қилди.
Ўғлидин анга бу иш сироят қилди.

Х

Хом тамаъ даҳрда ранжурдур.

Хон анга сйғилки, эрур муштаҳи,
Тўқ емас, ар эса бўлур мумтали.

Хонақоҳ аҳли йўлиқса мастликдин тонимон,
Шукурким бўлдим аларга ошноликдин жудо.

Хотирни жамъ истасанг, аввал хавотир дафъин
Кимда хавотир бўлмаса, осуда хотир бўлгуси.

Хайр муяссар гар эмас эл била,
Наф стурмоқ ҳам эрур тил била.

Халойиққа кўрма, қилиб бенаво,
Узингга раво кўрмагани раво.

Халиқ ўлган сахидин элга етгай икки
Хам вҳсонидин оройиш, ҳам ахлоқидин
бахшойиш,
осойиш.

Хас агар ўт бида ситез айлар,
Ҳам ўзидин ул ўтни тез айлар.

Хирадманд чин сўздин ўзга демас,
Вале, борча чин ҳам дегулик эмас.

Хўбким йўқтур шамойил бирла ширии сўз анга,
Сайд бўлмас эл неча ким бўлса зебо сурати.

Худпараст — бадпараст.

Худписанд — нохирадманд.

Хушо улки оламда гар чекти ранж,
Яна олам асбобиға топти ганж.

Хуш улким агар чекса минг хори дард,
Сўнги тушса илғига бир тоза вард.

Хуш улким кўнғилға кушод истабон,
Қўниб азм қилгай мурод истабон.

Хирад деҳқони мундоғ нуқтаи дер
Ки дона сочголи яхши керак ер.

Хўб эл бида суҳбат тутубон хўб ўлғил.
Яхшиини талаб қилғилу матлуб ўлғил.
Ширии сўз ила, халқ ила марғуб ўлғил
Юмшоқ де ҳадисингини-ю маҳбуб ўлғил.

Ч

Чу душман ўлди қадими зиёнидин ҳазар өт,
Агарчи нутқи равон бахши жонга роҳат өрур.

Чунки сузурги йнгар инак далил,
Ётмоқ эшик кенида хору залил.

Чу разл ҳавсаласидир не тонг агар ногаҳ,
Етушса макнат анга аржуманд тутгай ўзин.

Чун синса кўнгил захм забон огригидин,
Кам эрмас анинг огриги жон огригидин.

Чун харж қилур чоғда кўрар бийим бахил
Тош ҳукмида дур жам ётар сийм бахил

Чу элга берур парвариш рўзгор,
Керак ундоғ ўқ бўлса омуз кор.

Чун Навоий кўнгли синди энди лутфинг не
осиг,
Ким ушалса шишани бутмас, яна пайванд ила.

Чун табъи мулойим бўлур ўргангани мойил,
Оз вақтда кўл навъ қилур касб фазойил.

Чекса душман сенинг салоҳингга тил
Маҳзи ифсод бўлғусидур бил.

Ш

Шоҳ ани билкем боши қалпоқда,
Базл этар офоқ берур чоқда.

Шоҳ бир шуълаи фурузондир,
Ҳар кишига етишса сўзондир.

Шоҳки инш адл ила бунёд этар,
Адли бузуқ мулкни обод этар.

Шоми ажал уйда ётмас киши,
Умр куни гўрга ботмас киши.

Шайнда қопланди агарчи фузун,
Нафс итининг олида лекин забун.

Шоҳ ёни фарзин каби кажлар мақом этмиш
не тоғ
Рострўлар арсади гар тутсалар руждек қироқ.

Шамъ ёрутур уй ичу тошини,
Уй эгаси кўпроқ узар бошини.

Шаҳ тилар бўлса шоҳлик қилмоқ,
Сипоҳидин керакмас айрилмоқ.

Шажар ким юз латофат шеваси йўқ,
Утун ўрнида дур гар меваси йўқ.

Э

Э басо нуқсонки, дарзимнаш бувад якнавъ суд,
Чун дафъи лўли, дарид, аз баҳри маймун
чамбараст.

Элга шараф бўлмади жоҳу насаб,
Лек шараф келди ҳаёу адаб.

Э Навоий, сендек этган зойсъ айёми шубоб,
Суди йўқ анжум каби ашку надомат шом шайб.

Эл молини ўзунгга мол билгани
Хайлини ўзунгга аёл билгил.

Эранлар хизматига кимки умрини сарф этар,
Агарчи умри кетар, аммо жовид умрга етар.

Элга зиён анинг суди,
Ва ўнгой олиб, оғир сотмоғи анинг мақсуди.

Эрур кушга хушроқ, чу боқсанг аён,
Мурассаъ қафасдин тикан ошён.

Эрур нахилдек шамъ муз шўшаси
Мунинг ўт, анинг сувдурур хўшаси.

Эшик ит еридур, гар олсун бўри,
Мушикга мақом ўлди уйнинг тўри.
Гар ул дашт сайдини айлар фиғар
Ва лекин бу уй, сайдин айлар шигар.

Эр кишига зебу зийнат — ҳикмат
на донишдур.

Эшак олида заъфарон хуб эмас,
Ки подонга зарбофт марғуб эмас.

Экса ганг тухм, қилиб элга зўр,
Тухмини торож қилур хайли мўр.

Эйки, дерсан ишқ аро ўлмак зиёндур умр суд,
Ҳарна судидур сенга, неким эяёндур менга.

Эл ичра, э хасуд, сени қилди ҳақ залла
Ким ноҳақ элга зидсану ҳақ молига бахил

Эл қочса бировдин эл ёмони бил ани,
Аҳволида идбор ишони бил ани.

Эл гуссасин сингдурмакинг мақсуд эт,
Бу шева била оқибатинг маҳмуд эт.

Эрур сен шоҳ агар егоҳ сен сен
Агар огоҳ сен, сен шоҳ сен сен.

Ю

Юз йилки киши умр тилар, бил —
Ким сабр керакдур юз йил.

Юз ганж кишига ақлдин ҳосилдур,
Иўқтур анга фақру фоқа, ким оқилдур.

Я

Яхшироқ Жамшид бўлмоқдин гадолик дайр аро,
Узга қилмоқ яхшироқким, ўзгага қилмоқ ситам.

Яхши хотинлар сафойи зуҳдидин,
Олам ичра гар ёруғлик бўлса фош.
Йўқ ажаб чунким, араб алфозида,
Истилоҳ ичра муаннасдур қуёш.

Ягоч узра гар бўлса юз минг янгоқ.
Кўмар ерга ҳар не ўгурлоди зоғ.

Яхши эса афв сиёсат чоғи,
Лек керак ишда фаросат доғи.

У

Уйла булутдск ки, қуруқ бог уза,
Егмой ўтар, сувни тўкар тоғ уза.

Уларман то етарман мақсадимни ёнмоқ имкон
йўқ,
Бадак заъфи биле йўл шиддатидин, гарчи
толгайман,

Уликни биров нутқи этса тирик,
Агар ҳақдур ул нукта, бордур прик.

Уқларинг кўнглимга тушгач, куйди ҳам кўз,
ҳам бадаи,
Ким куяр ҳўлу қуруғ, чун найситонга тушди
ўт.

Ут сакраса тифл эмас хабардор.
Ким ҳирқатида не навъ асар бор?

Уз ерида юз туман, ар бир дирам,
База ишиде тенг кўрар аҳли карам.

Узингга аблаҳу подонни айлама ҳамроз,
Ки, яхши өрмас эшак доғи ҳамсабоқлиққа.

Ўз камолдин демас, аҳли камол,
Аҳли нуқсон ичрадур бу қилу қол.

Ўзидин элга дарё қатра осо,
Вале элдин ўлига қатра дарё.

Ўтган йигитлик орзу била қайтмас.
Ўғри бош етгач қуйи, бордур далили эътироф.

Қ

Қачон сочса тупроққа бугдой биров
Иўқ имконки ул, арпа қилгой гаров.

Қатрага чун тарбият этди садаф,
Эл бошига чиққуча топти шараф.

Қардошинг эмас, улки, қўйиб бош сенга,
Давлат чоги қилгай ўзин қўлдош сенга.

Қасд ила ёлгон демади ростгўй,
Чин демади саъй ила каззоб хўй.

Қатиқ кўнглингдин оқди халқ ёши,
Ки ёмгур боисидур жола тоши.

Қайси жоҳилга надомат бўлгай ул олимча ким,
Ҳарне қилди билмади, ҳарнаки билди қилмади.

Қилди булут ашки била дур нисор,
Бўлди чоқин кулгисидин хоксор.

Қил яхшилигу, демакни дохил қилма
Миннат била яхшиликни ботил қилма.

Қилмади мияг душмани кия хоҳ ўқи,
Ул яраким айлади бир оҳ ўқи.

Қуяр ассор ўйи чун эгри гомин
Йўл этмас қатъ туз айлаб хиромин.

Қўйни шабон асрамаса ою-йил
Оч бўрилар туъмасидур бори бил.

Қўзгама булбулни кўб, в гулки даврон
боғида.
Қолмаиш қўзғалмай улким бировини
қўзғамш.

Қўлоқда асра гаронмоя сўзин-ю фикр эт
Ки дурсиз ўлса не бўлгусидур садаф ҳоли.

Қориниг била дўст бўлмасанг аҳсандур,
Нечунки эр ўғлига қорин душмандур.

Қуёшлиқ истасанг, касби камол эт,
Камол ар касб этарсен бемалод эт.

Қурур чун гулистондин айрилади гул,
Ки бир луқма этдур бадандсиз кўнгүл.

Ғ

Ғафлат аро хуш кўрибоп хуш дема
Вақиф ўлиб, сўнгра пушаймон ема.

Ғофил ўлма назардин итса адув
Шамъ ўчирганда ел кўрунурму.

Ғолиб ўлмас чу бим, топди гапим.

Ғолиб душмандин ҳар дам гофил қолма
Ўчиралмас исён ўтин ўз ҳарамингга солма.

Ғизо бўлса муфиду табъ голиб
Бас эт табъинг ҳануз эрқанда роғиб.

Х

Ҳар амрки бўлса гояти бор,
Ҳар муҳликанинг ниҳояти бор.

Ҳар жамоатдаки йўқдур пешво
Бўлгай эрмастур қадам урмоқ раво.

Ҳарза эрур чунки мушаъбид сўзи,
Ўз тилини кўрки кесар ҳам ўзи.

Ҳар киши ким бировга қозгай чоҳ.
Тушкай ул чоҳ уза ўзи ногоҳ.

Ҳар киши ким тузлик эрур пешаси,
Кажрав эса чарх, не андешаси.

Ҳар важҳ или нотавонга ҳамсуҳбатлиг.
Кўп яхшики комронга ҳамсуҳбатлиг.

Ҳар киши ким ростни беҳост дер
Айтса ёлгон доғи эл рост дер.

Ҳар киши ёлгонни деса лек кам
Бўлгай эди кош, бу давронда ҳам.

Ҳар киши олам элида хўб эмас,
Ҳар кишининг ҳар иши марғуб эмас.

Ҳар кишиким ҳинду ўлури ҳазил аро,
Юзини қилмоқ керак аввал қаро.

Ҳар кишининг ким сўзи ёлғон эса,
Айлама бовар неча ким чин деса.

Ҳар кимгаки илм қилу қоли бўлмас,
Илм аҳлига сўз дерга мажоли бўлмас.

Ҳар кимсаки айламас ошуқмоқни хаёл
Ёфроғни ифак қилур, чечак баргини бол.

Ҳар кимсаки бухл иртиқобидур анинг,
Ҳар бўлса гани бухл азобидур анинг.

Ҳар кимгаки даҳр ичида нодонлик эрур,
Ҳилм или иш анга мажлисоралиқ эрур.

Ҳар кимки ачиқ бўлди сўзи, анфоси.
Бор суҳбатидини халқнинг истиғноси.

Ҳар кимки биров билан ёрдур, керак ўзинга
раво тутмаганини ёрига тутмаса.

Ҳар кимки чучук сўз элга изҳор айлар,
Ҳар нечаки агёр дурури ёр айлар.

Ҳар кишини дема маҳрам роздур,
Бу матоъ олам элида оздур.

Ҳар кимга тамаъ дурур гирифтормлиги
Не суд анга аҳли сахо ёрлиги.

Ҳар кимгаки эгриликка овоза дурур,
Туз жодда ичра йўлидин озадур.

Ҳар неча мазлум сўзи топса тул,
Тули ҳаёт истасанг ўлма малул.

Ҳар нечаки кимса фақр помолн эса,
Гам йўқтур сафо кўнгли оли эса.

Ҳар наки етар санга лисон оғриғидин.
Билгалки қотир дурур бу синон оғриғидин.

Ҳам сўз ила элга ўлимдан нажот,
Ҳам сўз ила топиб ўлик тан ҳаёт.

Ҳимматсиз киши эр сонда эмас,
Ва русҳна бадани киши тирик демас.

Ҳикмат аҳли олида совуқ сифат йўқ кимсадин,
Субҳи козибдек маҳалсиз айлаган кулгу киби.

Ҳилм вужуднинг фавокиҳлиғ боғидур,
Одамлиғ оламининг жавоҳирлик тоғи.

Хусну жамолсиъ киши, ширин калом эса,
Сайд айлар элни нуқта фасоҳат била деса.

Хунар аҳли ани дегилки бўлгай
Ўзини қилса ўз олинда маъюб.

Ҳозиқ табиби хушгўйи таи ранжиги шифодур,
Омию тунду, бад хўйи эл жонига балодур.

На узбекском языке

Алишер Навои

АФОРИЗМЫ

Редактор *И. Гафуров*

Рассом *М. Я. Щировский*

Расмлар редактори *П. Хапилин*

Техн. редактор *Л. Парпихўжаев*

Корректор *Соли Тоҳиров*

Босмахонага берилди 5/V-1967 й. Босишга рухсат этилди 13/X 67 й. Формати 70×108¹/₈₄. Босма л. 1,375. Шартли босма л. 1,92. Нашр л. 1,92. Тиражи 10000. Ғафур Ғулом номидаги бадий адабиёт нашриёти. Тошкент, Навоий кўчаси, 30. Шартнома № 10—67.

Ўзбекистон ССР Министрлар Советининг Матбуот Давлат комитетининг 3-босмахонасида м/мел. қозоғга босилди. Тошкент, Навоий кўчаси, 30. 1968 йил. Заказ 439. Баҳоси 7-муқовада 32 т. Қозоғ муқовада 14 т.